

REVNAK'U-L İSLÂM'DA OĞUZCA VE ÇAĞATAYCA UNSURLAR

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİR

Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZ

Revnaku'-l İslâm, "olga-bolga" dilinin hâkim olduğu karışık dillilik özellikleri taşıyan dinî ve öğretici bir eserdir. Eserin, "olga-bolga" ayrımında "bolga" yönü ağır basar. Metnin imlâsı, fonetik ve morfolojik özellikleri Çağatayca -Oğuzca karışıklığı içindedir. Hatta cümle ve tamlama yapılarıyla, özel söyleyişleriyle söz dizimi bakımından da Çağatayca unsurlar fazladır. Metinde geçen arkaik kelimeler yönünden de eser Çağatay ve Oğuz Türkçelerinin özelliklerini yansıtabilecek niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: *Revnaku'-l-İslâm, olga bolga, karışık dillilik*
CHAGATAI AND OGHUZ ELEMENTS IN REVNAK'U-L İSLÂM
ABSTRACT

Revnaku'-l Islam, "olga-bolga" language, which is clearly the dominant feature of the mixed-lingualism is a work of religious and didactic. Of the work, "olga-bolga" differentiation "bolga" aspect outweighs this. Orthography of the text, phonetic and morphological features in the Chagatai-Oghuz confusion. Even the sentence and phrase structures, special verbal of in terms of syntax elements are Chagatai. Work in terms of archaic words in the text reflect the characteristics of East and West is Turkish.

Keywords: *Revnaku'-l-İslâm, olga bolga, mixed-lingualism*

1. GİRİŞ

Revnaku'-l-İslâm, Orta Asya'da, Müslüman Türklerin önemli bir el kitabı olmuş, okullarda da ders kitabı olarak okutulmuş halk arasında haklı bir şöhrete kavuşmuş bir eserdir. Eserin yazarı hakkında yeterli bilginiz yoktur. Şair, mahlasını eserin son sayfalarında yazmıştır: "*Ey Vefâyî bilgeniñni gizleme / bilmeziñni bilürem diyip sözleme* (A-50a-9, K 34b-9). Gerçek adının da Şeyh Şeref olduğu konusunda araştırmacılar arasında görüş birliği vardır (Demir, 2012: 110-128).

[*Nazar, Abid Mahdum (2012), Revnaku'-l-İslâm, Çile Yayınları, İstanbul*]. Henüz bu yayını elde etme imkânımız olmadı.

2. Eserin İmlâ Özellikleri

2.2. b-'siz ve b-'li şekilleriyle yazılan (ol-, bol-) fiilinin "bol-" biçimine daha fazla rastlanır: Eserde, fiilin "ol-" biçimi, 71 kez, "bol-" biçimi ise 255

kez geçer. b-,v- biçimli kelimelerin kullanılışında da b-‘li biçimlerin yaygın olarak kullanıldığı görülür: bar-, 17; var- 3; bir- 31; ver- 16; var 5; bar 21 kez geçer. “barısı” kelimesi de 8 ifadeye geçer. Oğuzca, ol-, var-,ver- tarafındadır.

2.3. Kelime sonundaki –a’lar ve “-e”ler, hem “elif”le hem de güzel “he” ile yazılır: eyle bilse, KTB25a-11, ile KTB 25a11, ola KTB 30b-4, bize KTB,30a-16, içre A19-7 kelimelerinde, “-a’lar ve -e”ler elifle yazılmıştır.

geçe A14b-5, arasında A24b-8, yine A 39a-2, örneklerinde, “-a’lar ve “-e’ler güzel “he” ile yazılmıştır.

3. Eserin Fonetik Özellikleri

3.1.Eski Türkçenin kelime başındaki b-‘leri genellikle korunmuştur: ol oğul kul qarabaş ne ki bar ”o oğul kız, kul köle ne ki var” K TB 25b-5 ; ol zekât birgüci birgey ustâdın ”o zekât verici verecek ustadan” KTB 24b-4; iki koy birgil “iki koyun ver” A 29b-3; dört yüzge teği bu üç birle barur / andın aňaru her yüzi bir koy berür “ dört yüze kadar bu üç yüzle gider / ondan itibaren her yüzü (için) bir koyun ver “ A 29b-1; väcip oldur aña âyet bar turur “ o vaciptir, ona âyet vardır” KTB8a-1.

Rİ’da, “ol-“ fiilinin b-‘li biçimi daha yaygındır : (bkz. 2.2§) bil yigirmi dört boldı barısı “bil (ki) hepsi yirmi dört oldu” A 45a-8; tişi bolsa bir rivâyet bar meger “ dişi olsa bir rivâyet var” A 30a-1; cümlesige bolsañ ol sen ihtiyâr “ hepsini seçme hakkına sahip olsan, hepsinden sorumlu olsan” KTB 25b-5; lâzım olur fitresin bermek saña/ bermeseñ âsi bolursuñ kırk sene “ senin (onların) fitresini vermen gerek / vermezsen kırk sene âsi olursun “ KTB25b-6; farz oldur Hakk buyurmuşdur sana / hem hadis peyveste bolmuşdur aña “ farz, sana Hakk’ın buyurduğudur / ona her zaman hadis de gelmiştir A 10a-4; bolsa kaçan yüz yigirmi bir tağı “ ne zaman yüz yirmi bir olursa bir dahi “ A29b-3.

Kelime başında b-> v- değişmesine uğramış örnekler de var: üfrülüp bolsa nisâb zekât vir “ hesap tekrar dönerse zekât ver “KTB 24a-2; ey müselmân tizlig ile var ile “ey Müslüman ile tezlikle var” KTB25b-4; tegmesige vire “her birine vere” KTB24a-4; nisâb zekât vire “ ölçü ile (hesaba göre) zekât veresin “ KTB 24a-2; virebilsek 21a-10.

3.3. t->d- değişiminde Oğuzca, d- yönündedir. Kâşgarlı “Oğuzlar ile onlara yakın olanlar kelimedeki t- harfini d- harfine çevirirler. Türkler (Karahanlılar) deveye *tewey* bunlar *devey derler*,” der. Ancak bu değişim henüz tam değildir; Anadolu ağızlarında bile t-‘li şekiller az değildir (Korkmaz,:1972): tişi “dişi”; tiş “diş”; tirmen” değırmen”; tış; tışarı “dış, dışarı”; taha”daha”(DS X, 1978)

Z.Korkmaz, t->d- değişmesinin XI.yüzyılın ikinci yarısında başladığı görüşündedir. Behçetü’l- hadaik’da ince sıradan kelimelerde d-‘li biçimlerin yaygın olduğu, kalın sıradan kelimelerde ise ikili bir durumun görüldüğü kaydedilmiştir.(Korkmaz,1974) .Rİ ‘ın yazıldığı 15. yüzyılda ise t->d- değişmesi başlamış durumdaydı. Örneklerde görüldüğü gibi ikili bir yazım vardır.

3.4. k-/ g- değişmesi ile ilgili olarak görünen şudur: Bu sesler için, Arap asıllı Türk yazısının ince sıradan ünlüsü olan kelimelerde farklı bir işaret kullanılmadığından bir şey söylenemez. Arap yazısı buna imkân vermez.

3.6. Çağatay Türkçesinde hâl eklerinden önce zamir “n”si kullanılmamaktadır. (Ercilasun, 2011,s.420). Rİ’da da bu kural yaygın biçimde görülür:

4. Eserin Morfolojik Özellikleri

Keywords: Revnaku’l-İslâm, olga bolga, mixed-lingualism.

Eserin yazılış tarihi 1464-1465 yıllarıdır (Aşırov, Amansarıyev 1991). Caferoğlu’nun, eserin yazılış tarihiyle ilgili olarak verdiği H. 869 yılı doğru olmakla beraber, bu tarihin milâdi tarihe çevrilisinde bir yanlışlık yapılmıştır.

Revnaku’l-İslâm, Ahmet Caferoğlu’na göre “karışık dilli eserler“dendir (Caferoğlu,1974,s.142-143). Bu çalışmayı yayına hazırladıktan sonra eser üzerinde bir metin yayını yapıldığını öğrendik:

Eski Türkçe yazı dili, Orta Asya’da Karahanlılardan sonra Harezmi ve Çağatay edebî yazı dilleri kanalıyla XX. yüzyıla kadar devam eder (Gülsevim,2010: 57-76). Kaşgarlı, Divan-ı Lügat-it Türk’te, Oğuzcaya ait özelliklerden bahseder. XIII. yüzyıldan itibaren Harezmi ve Sirderya bölgelerinde, Oğuzca ve Kıpçakçanın etkisi altında Karahanlıca kökenli bir yazı dili olan Harezmi Türkçesi ortaya çıkar (Eckmann, 1998: 173). Bu yazı dilinde de Oğuzca özelliklere rastlanır.

Oğuzcanın ilk örneklerinin verildiği Eski Anadolu Türkçesi ilk dönemlerinde henüz Orta Asya Türk yazı diline bağlıdır. Doğu ve Batı Türkçesi yazı dillerindeki ortaklık Oğuzca’nın henüz bir yazı dili haline gelmeden önceki devirlerine uzanır (Korkmaz 1972, s. 253).

Daha XI. yüzyıl eserlerinde Oğuzca özellikler görüldüğü gibi, XIII. yüzyıldan başlayarak edebî eserler vermeye başlayan Oğuzcada da Doğu Türkçesi özellikleri görülür. Bu durumdaki eserlere “karışık dilli” eserler denmiştir.

“Karışık dilli” eserler kavramından, ”Doğu Türkçesiyle Batı Türkçesi özelliklerini bünyesinde beraber bulunduran eserler” (Cin, 2010, 199-236) anlaşılır. Bunların en tanınmış olanları da, Behcetü’l- Hadâik, Ferâiz Kitabı, Kudûri Tercümesi, Şerhü’l-Menâr gibi eserlerdir. Bilal Yücel, Oğuz Türkçesine ait bazı özelliklerin Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde, Doğu Türkçesinin bu lehçelerine ait özelliklerin de Oğuz Türkçesinin bilhassa XIII. ve XIV. yüzyıl eserlerinde görüldüğünü ifade eder(Yücel, 2004).

Reşit Rahmeti Arat, “ Türk dilinin ve bilhassa Anadolu yazı dilinin inkişafında” , bir geçiş dönemi oluşturan bu eski metinleri, dil özellikleri bakımından “karışık” devreye dahil eder. Arat, dilin bu eski yazı diliyle olan ilişkisini belirleyebilmek için “olga-bolga devri metinlerinin “ taranıp araştırılmasını tavsiye eder (Arat 1987).

Ercilasun, karışık dilli eserlerin Orta Asya edebî dilini bilen Oğuz asıllı kimselerce yazıldığını ileri sürer(Ercilasun, 1996). Bu görüş Orta Asya’da

yazılan ve Oğuzca özellikler taşıyan eserler için de geçerli olmalıdır. Üzerinde çalıştığımız Revnak’ul-İslâm’ın yazarı Şeyh Şeref (Vefâî) de, Hive’de Tacikler arasında yaşamış Yamut Türkmenlerindendir (Demir, 2012,s. 112).

Karışık dilli eserlerin, Anadolu’da ortaya çıkmış olanları yeterince taranmış olmakla beraber Orta Asya’da yazılmış eserler henüz tam olarak elden geçirilememiştir. Bunlardan biri de Revnaku’-l İslâm’dır.

Rİ’in Aşkabat (A) ve Kazan (K) yazmalarıyla Kazan tıpkıbasımını (KTB) ve Taşkent tıpkıbasımını (TTB) ele alarak karşılaştırmalı bir metin ortaya koymaya çalıştık. Bu metnin dil özelliklerinden Oğuzca ve Çağataycaya ait olanları karşılaştırdık.

“Oğuzca unsur” net olarak belirlenememiştir(Gülsevin,2010: 57-76). XIII. yüzyıldan sonra ortaya çıkan eserlerdeki Oğuz lehçesini, Doğu Türkçesi lehçelerinden ayıran özellikler Oğuzca unsur sayılmıştır.

Oğuzcada kullanılmış ve kullanılmakta olan 200 kelime tespit edilmekle beraber bunların ancak çok azı incelenebilmiştir (Gülsevin,2010: 57-76).

Rİ’daki, Oğuzca ve Doğu Türkçesi unsurlarını, benzer “karışık dilli eserler” de belirleyen incelemelerle karşılaştırarak vermeye çalıştık. Rİ’in, Çağataycanın en parlak devirlerinde ve aynı bölgelerde yazılması yüzünden, Doğu Türkçesi yerine, onun en zengin lehçesi olan Çağatayca adını kullandık.

2.1. “v” çoğu zaman “f” ile değiştirilir: suf (<su<suy<suf<suv<sub>“su” K. 16-b-9, yafuzluklar “yavuzluklar” KTB28b-6,beş tefedin “beş deveden” A28b-1, afuç “avuç” K 6a-6, öfrülme (<övrül-<evril-) A32b—3. Bu örnekler Çağataycanın özelliklerindedir.

Oğuzcada v’li şekiller hâkim olmakla beraber b-> v- değişimi bu lehçede de tam değildir (Korkmaz, 1972).

3.2. Karahanlı, Çağatay Türkçelerindeki “-ê-” sesi, bazen “-y-”ye, bazen da “-d -”ye dönüşür: adak KTB14b-2; adak A 48b-5; kuğuğ K 9b-3-4; ödleñ (“öğlen”<ödden) KB22a-3.

Rİ’den t-’li örnekler: tidi K20 -15; tökmişinçe K 3b-7;takı “dahi” K 13a-3-4; bolsa toksan A 29a-4;törtTTB42-4; tegmesige “değmesine”KTB24a-4; taşgarudın “dışarıdan”K 21b-1; turgamenA 37a-2; tüzidiyp”düzüdüp, düzenleyip”TTB57-5; tiz tonunu A 39b-2; timişimiz “demişimiz, demiş olduğumuz” TTB65-6; tuymadıñ “duymadın” KTB35a-4 ; tirig “diri” A 13a-3; tüş “düş” K6a-1; togmaz K 6a-2; tiyüser A3a-1; tilese A 3a-5; tillene, tilsiz A3a-1.

d-’li örnekler: sövda düzer” sevda düzer”A 2b-4;kılıpdur A2b1-3; dirlik K2a-9;direm “diyorum”A 10a-13; bî-namaz dek “ namaz kılmayan gibi”A 27b-10; degüldür “değildir” KTB23b-5; dimegil “deme” TTB65-6; diri K 2a-6; didi K 2a-11; düzet K 2a-13; durdu KTB 3b-3; degül A22b-3.

3.5. Eski Türkçenin, birden çok heceli kelime sonundaki +ğ / +g ünsüzleri ile ek ve hece başındaki ğ+ / g+ ünsüzleri Oğuz Türkçesinde eriyip kaybolmuştur (Korkmaz, 1972). Rİ’da, ağırlıklı olarak, Karahanlı ve Çağatay

Türkçelerinde olduğu gibi, kelime sonunda ve ek başlarındaki, +ğ / +g; + ğ/ g+ sesleri korunur. Az da olsa, Oğuzca etkisiyle, bu seslerin Rİ'da eridiği de görülür:

kuğuğ TTB21-10; arığdın , arığ A 15a-1; kamuğ, uluğ KTB 22a-12 uluğlar KTB 9a-13; ölüğ TTB51-2; ol kuğuğ “ o kuyu “ A35b-6; yayağğa K25a-1; öz elgilen kurban kıla “kendi eliyle kurban ede” TTB62-1; soruğ suâl ol öyde bı- âded “ o evde sorgu sual sayısız” A48a-5, K33a-5; ellig altı “elli altı” A 29a-2; yassığda KTB22a-4.

Ek sonlarındaki ve ek başlarındaki +ğ / +g ünsüzleri: bu yañlığ işler “ bu yanlı (tarz) işler “ KTB 9a-13; kükreyür otluğ tamuğ “ ateşli cehennem kükrüyor “ A47b-4; ol tiriglemek “ o diriltmek” A 13a-3; iymek içmek oglı kıızı kelğüçe “ oğlu kıızı geldikçe yemek içmek “A 32a-2; tutmağan, teymegen A28b-1, TTB 38-1; yatğanı A 15a-3; barğuça A32a-2. Bu örnekler Çağatayca dil özelliklerindedir.

Oğuzca özellikler: arı tofrağ<arığ tofrağ “arı toprak” K 15a-9; asıı kitmek<asığ kitmek “ fayda sağlamak” [- g'nin erimesiyle ortaya çıkan zaman kaybı çift ünsüzle telâfi ediliyor].K 14a-4. Yönelme hâli ekinde +ğa / +ge ünsüzü de erimeye başlamıştır. Bu örneklerdeki erime sebebi Oğuzcanın kısaltmalara yatkın oluşudur: kıлмаğ+a, almağ+a K6a-5; şol yir+e A 5b-9; a+ña ,sañ+a A6a-7; uçdın uc+a A6-b1.

gögsidin ya boğazdın boğazlasa “göğsünden ya da boğazından boğazlasa” TTB60-3; ol atasdın öte uçdın uca “ o atasından sonra baştan başa “ A 30b-2; tegmesige KTB24a-4; cümlesige KTB24b-8;ol sağ yanıdın A 19b-9; sayyâd elgidin “avcı elinden “ A 42b-5;

Bazen zamir “n”si düşmez: sünnet yirinde A 19a-10; sığmaz arasınga K 2a-1; dostına K1b-9; birine A7a-1; kavlındın A 15aa-1; öy eysi köñlini KTB28a-5. Bu durum da eserin Oğuzca özellikler taşımasındandır.

Rİ, morfolojik özellikleri bakımından da Çağatayca ve Oğuzca özelliklerin bir arada bulunduğu bir esedir.

4.1. Yükleme hâli: elig meşveret-bâz bolsa bir dehân “ bir konuşucu hükümdar danışmanı olsa “ A 46a-4; kuğuğnı KTB 12a- 1; kıovanı KTB12a-3; Teñrini A 5b-5; sufñı A15b- 3; yüzün üfür “yüzünü döndüre K 3b-4; mülkni A13b- 4; gil işit iy dünyeni menüm diyen “ey dünyaya benim diyen! gel işit!” A 47a-5.; etni pâk yugay necîs sunı atıp”pis suyunu atıp eti temizce yıkayacak” AS17b-8. Bu ekte Çağatayca özellikler hakimdir.

Bazan da Oğuzcada olduğu gibi yükleme hâli eki, +ı/ +i, +yı /+ yi şeklindedir: seni KTB4a-11; munı A22b-1; her işi , verzişi A 6a-3; arığ sufi K 9b- 5.

4.2. İlgi hâli: Çağataycada olduğu gibi, +nıñ/ +niñ, yalnız dar düz ünlülü biçimiyle kullanılır: sunıñ K 10a-1; kuđuğnıñ A15b-3; yırtıklarıñ KTB 17b-3; resûlnıñ K1b-12; ensârñıñ oğlanları K2a-6; muñlarıñ KTB4a-6; birniñ farzñı A9b-7; harâmñıñ ma'nisi K8b2.

‘nenüñ A5b-4; ilminüñ A5b-1; hâllerüñ yolın“ hallerin yolunu” A 6a-12; ol sufnuñ atı “o suyun adı” A18b-3; ol hâtonlaruñ şartı K22b-1; imânuñ A37 a-9; tiz tonuñnı “pantolonunu” A 39b-2; sultâolnuñ A42b-2; senüñ K33a-2.

4.3. Ayrılma hâli , +dın /+din biçimindedir: Bu ek Çağataycayla aynıdır.

ol yağ içindin A 17b-1; andın añaru “ondan bu yana” A29b-1; koyundın A 29b-1; yilindin A 43b-4; tofrakdın K6a-6; evvelindin KTB23a-2; Muştafâdın K2a-12; ol kimsedin , andın K3b-14; mundın KTB9a-4; ol maldın A 13a-4; kündüzdin A 15b-1; sağ yanındın A19b-10.

Ayrılma hâli ekinin +dan / +den şekline Rİ’da rastlayamadık. Yani ayrılma hâli ekinin Oğuzca biçimi Rİ’da kullanılmamıştır.

4.4. Eşitlik hâli: Çağatayca’da olduğu gibi, +ça / +çe biçimiyle kullanılır:

dirhemçe TTB14a- 2; bilmişimçe aydayın “bildiğim kadarıyla söyleyeyim” K 13a-1; sonrasınça kıl namaz A19a-7; munça KTB23a-1; niçe A26b- 7.

4.5. Yön gösterme hâli : Rİ’da bu ekin, Karahanlıca ve Çağataycadaki biçimiyle yaygın bir kullanışı vardır. Yön gösterme hâli ekinin +ra/ +re ve +a /+e biçimi de görülür:

taşğarudın içgerü “dışarıdan içeri” K21b-1; ilgerü A31 a-8; hağdın ilgerüdür A 15b-2; ola taşğaru KTB25b-3; içgerü K13a-2; ilgerü K 13a-2; ol taşğaru A 31b-4.

+ ra / +re : içre K 6a3; içre K 2a-1; içre A 6b-6.

4.6. Rİ’da sıra sayı sıfatları Çağataycada olduğu gibi +unçı / +ünçi veya +lançı / +lençi ekleriyle oluşturulur. Bu ek +ç’li şekliyle kullanılır:

sekizinçi mekrüh tokuzunçı harām “sekizinci mekrüh, dokuzuncu haram” A 10b-1; ikilençi A 19b-1; törtülençi “dördüncü” “ikinci”; üçülençi “üçüncü” A 19b-2; beşilençi edeb altılançı helâl / yedilençi ol mübâhdur kıлма kâl “beşinci edep altıncı helâl; yedinci mübahadır; söz etme”; A 10a-10 törtülençi bu şükr kıлмаğ hemân“ dördüncüsü hemen şükretmektir.” A 40a-1

5. Fiil Çekimi

5.1 İstek çekimi: aytayın birin birin A 10b-4; şükr ediyp ol halıķı birleyeli “şükr edip o Hâlik’ı birleyelim “ A1b-1 ; nedür söyleyeli “nedir söyleyelim”

5.2. Emir çekimi: Emir çekimi yalnız 2. ve 3. şahıslarda kullanılmıştır: -ğıl / -gil ; -iñ; -ñız; -sun,/ -sün:

tâlib ol ğıl hağ yolında ey şafâ / dîne kilgil ümmed ol ğıl Mustafâ “ ey safa,Hak yolunda tâlip ol; dine gel, Muhammed’in ümmeti ol” A 23a-1

5.3. Görülen geçmiş zaman eki , -dı /-di; -tı / - ti: Bu ek Çağatayca ve Oğuzcada ortaktır:

ma lüm oldu bizge ey sahip kerem “bize malûm oldu ey kerem sahibi “ A31b-9; istediñ tapdıñ murâd ferâğ otur” istedin, buldun, ferah otur” K27a-3.

5.4. Geniş zaman : -r / -ar / -er; -ur / -ür eki Oğuzcada olduğu gibidir. Bu ek, sıfat- fiil işlevinde kullanılmış bir ektir. Eckmann, geniş zaman sıfat fiili ekinin XV. yüzyılın ilk yarısındaki metinlerde -yur / -yür yazımıyla kullanıldığını kaydeder.(Eckmann, 2009: s.111)

Rİ'da bu iki şekil de kullanılır: yolını şeytan urar her dem anıñ / ol āmel eşiğın açmaz hāzretiñ “onun yolunu her an şeytan keser; o muhteremin amel eşiğini açmaz” A 11b-3; Nadiren düz ünlüden sonra Oğuzcanın etkisiyle -ur / -ür şeklini alır: söz ayur “söz söyler” A 36a-1, K 24b-1; üfrülüp üstün yanıñ astın yatur “dönüp diğeri yanına yatar” A 38b-5, KTTB 28b-5, TTB57-2; şayyād bilür “avcı bilir” TTB60-6; teslim kıılır “ teslim eder”TTB60-6, A 42a-7.

Eckmann'ın örnek verdiği, Çağataycada kullanılan geniş zaman sıfat fiil eki – yuk /-yük artık geniş zamanın fiil çekim eki olarak da kullanılmaya başlar: yārin anda Hākk anı isteyür / tile düştükçe hem āzāp eyleyür “ yarın (ahrette) Hakk onu ister; dile düştükçe de azap eder” A 9b-1; yine bu oğlan bāliğ bolur / bī- ālāmet kim on beş yaşayur “Bu oğlan on beş yaşına girince bulūğa erer.” A35b-1.

Geniş zaman sıfat-fiili eki Rİ 'da ismin bulunma hâli ekini alarak zarf yapar:

5.5. Şimdiki ve geçmiş zaman çekimi işlevini yüklenen zarf-fiiller:

5.5.1. -a / -e -y (-dur) + şahıs zamiri. gāfil olma dīn ü imān saçadur “ din imānın yayılmasını sağlıyor” KTB9-2; görmeseñ sen Hāknı ol dem hādırā / Hākk seni hādır göredür dāhire KTB 4a-1 “Sen Hakkı o anda hemen görmesen de Hakk seni o an açıkça görüyor.”

-y : kılmay anı kıl tidi sāhib uşū “kılmıyor onu, kıl dedi usul sahibi” KTB29a-2 A 39A-5. Bu biçimdeki şimdiki zaman çekimi Oğuzcada yoktur. Bu fiil çekimi Çağatayca bir şeklidir.

5.5.2. Zarf-fiille öğrenilen geçmiş zaman çekimi: Zarf-fiille öğrenilen geçmiş zaman çekimine de Oğuzcada rastlanmaz: Çağataycadaki gibi zarf-fiille öğrenilen geçmiş zaman çekimi yapılan örnekler şunlardır:

Birinci ve ikinci teklik ve çokluklar, - tur almadan da kullanılırlar. Üçüncü çokluk şahıs sadece şürde kullanılır (Eckmann, 141.s.2009):

Bu fasılda yazılıpdur ol sünen TTB 57-6 “Bu fasılda sünnet (konusu) yazılmıştır.” menhi birle bir bolupdur ikisi “menhi ile ikisi bir olmuştur” K 8b-2; kimi anıñ aşl olupdur kimi fer ‘ “ onun kimi asıl, kimi de ayrıntı olmuştur”A 20a-1; birigibdür bu kavlda cāmi ‘ “bu sözde hepsi toplanmıştır”; K 30b-4; ol uluğlar körsetipdür böyle yol “o büyükler böyle yol göstermişlerdir” A 19a-5.

Öğrenilen geçmiş zaman, Oğuzcada kullanılan –miş / -miş ekiyle de yapılır. Bu ek Oğuzca ile ortakdır:

yedi nesne sünnet olmışdur bize“ bize yedi nesne sünnet olmuştur” TTB57-7; dimegil kendözimdin aymışam, görmemişem “ kendi kendime söylemişim, deme; görmemişim” KTBb-5 ; yime gelmişem men“ben yine gelmişim.” K2a-5.

6.1. Çağatay Türkçesinde gelecek-istek kipi eki, -gay / -gey ; kay / -key; şiirlerde, -ğa / -ge ve -ka / -ke ‘dir. (Eckmann, 2009,s. 128) . R İ’da bu ek yanında Oğuzca -ısar / -iser eki de kullanılır. Az da olsa, -ğu /-gü gelecek zaman sıfat-fiil ekine de rastlanır:

rūze tutğay hem namāz kılğay tamām / mesh çekkey gündüz vesselam “oruç tutasın, namaz kılasın; gündüz mesh giyesin” (istek) A 37a- 4; bağlamışda bağı tüşse bağlağay / çekmiş mesh yine hem sağlağay“ Bağladığında, bağı düşerse bağlayasın; yine mesh çekmiş olursun KTB17b-8 ; yeñ etek birle yüzüni silmegey / üf tiyüp yanur çerağ söndürmegey “yen ve etek ile yüzünü silmeyesin; üfleyerek yanan ateşi söndürmeyesin” A 45a-5; rūzesin açğāy namāz kılğāy kaşır“ Orucunu aç, namazını (da) kısa kıla” A 37a-7; tüzlemişde üstin bergey zekāt “ tamamlandığında, üstünü zekāt vermeli” KTB 24b-5; ol zamānda vākıf olğay hālına “o zamanda hālne vākıf ola” K23b-5; ol mü ‘ekked sünnet irse koymağay“ o müekked sünnetse (onu) terk etmeye” A 37a-1; bir nefesde bolğay ol çift-i talak “bir anda o çiftin boşanması gerçekleşecek” K3b-1-3; kim ticaret niyetüne saklağay / ol kümüş altın üze kıymetlegey“ ki ticaret niyetiyle saklayacak ve o da gümüş altın üzerinden değerlendirilecek” K 21a-2.

-ğa /-ge : bir maqamda turğa men diyp ol bugün “o bugün bir yerde duracağım deyip...”

A 37 a-2;

6.2. Oğuzcanın etkisiyle ek başındaki “ğ- erimiş ve bu ek a-’ya dönüşmüştür.(a- / e- <- ga / -ge) “ya ni kim bol-a-k cemā ātdin birer / ger ketürse cümleñiñ farzın savar “ yani cemaatten bir kişi olacak olursa, cemâatin öteki üyelerinin farzını yerine getirmiş olur” A 10a-1.

Rİ ‘da -ısar /-iser , -usar/ -üser ; az da olsa -ası /-esi gelecek zaman eki de kullanılır. Bu ek Oğuzcada kullanılan gelecek zaman şeklidir (Ercilasun, 2011 s. 456).

-ası / -esi: Haqq katında olasıdur ol şefi “Allah katında şefaât olacaktır” K26a-7, TTB56-9”; ma lûm oldı kim tãharet kılası“ taharet yapacağı belli oldu.” K140a-7.

7.1.-uban/ -üben zarf-fiil eki Oğuzcada yaygın olarak kullanılır. Bu eke Rİ’da çok az örnekte rastladık: bulğanuban ol yoğurtlar temürü / üzülüben sufları gitse āri “ O yoğurtların demiri bulanıp suları temiz olarak ayrılma “KTB12b-7.

7.2.-ğalı / -geli şekli Çağataycada , -alı / -eli şekli ise Oğuzcada kullanılır. Ancak, metinde -alı / -eli şekline rastlamadık:

kildik imdi sünneti zapt etgeli / Muţafāñiñ şer ‘in izlep kitgeli” “ şimdi bu sünneti zapt etmek gerektiğini söylemeye geldik; Mustafa’nın şeraiti izlenerek gidilmesi gerekli ” KTB22a-9; sünnetni tutğalı şād bolur“ işte bu sünneti tutan şād olur” A11a-5.

7.3.-gar-ıp / -ger-ip şekli Çağataycadır:

birgerip iki elin sürtmek yüze“ iki eli birleştirip yüze sürtmek (gerek)” KTB17-1; kim bunları birgerip kılsa ‘amel / kesgey ol şeytân başını her muhal.“ ki bunları birleştirip amel etse; o şeytanın başını her imkânsızlıkta kesecek”KTB19b-5.

7. 4. -u / -ü Oğuzca bir zarf-fiil ekidir: üf tiyü urma sufniñ yüziñe“suyu yüzüne ‘üff” diyerek çarpma” K27a-2.

7.5. -mayın / -meyin Çağataycada çok kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Bu eke Rİ ‘da da sıkça rastlanır: ündemeyin kendözi mihmân bolur “çağırmadan kendisi misafir olur” A 37b-4; uykıdın şubh olmayın koyup uyan“uykudan sabah olmadan kalkıp uyan” KTB 27a-7; kıl vuzüe vaqt kirmeyin fâriğ otur“vakit girmeden abdest al ve rahat rahat otur. KTB27a-8.

7.6. Çağatayca –a / -e – zarf-fiili; -y ve –p zarf-fiillerinin olumsuz şekillerini yapar. –ban / -ben zarf-fiillerinin olumsuz şeklinin yerine de geçer. Sadece şiirde kullanılır(Eckmann, 2009,s.121): bu faşılta beş sünen geldi uşül / kılmay anı kıl tidi şâhib uşül “ usul olarak bu bölümde dört sünnet geldi; onu kılmadan (bunu) kıl dedi, usül sahibi” KTB 29a-2; taşra bakmay kendü öñündin iyemek“ dışarıya bakmadan kendi önünden yemek” A40a-7.

8. Çağataycada sıfat-fiillerin bulunma hâli ekiyle de zarf-fiil yapılır. Bu örneklerde bulunma hali eki kalıplaşmış ve zarf-fiil oluşturmuştur.

8.1. -arda/- erde; -urda / -ürde: suf içerde üç içip turgıl köni “su içerken üç içip (üç yudumda bir) bir kalkıp doğrul” K27a-1; yuvurda “ yurken, yıkarken” A19b-11 .

8.2.Çağataycada, –maklık/ meklik : -mak/ -mek eki üzerine gelen –lık/ -lik eki anlamı değiştirmez(Eckmann). Bu ek Rİ ‘da da kullanılır: kaynatmaklıkniñ içinde hükmi bir “ kaynatmak için de hüküm bir” A 17b-9 ; “maña sünnet söylemeklik kâlîne“ bana sünnet söylemek sözüne KTB8a-5; hem aniñ nitmekliğin söylemege“ hem onun ne yapması gerektiğini söylemege” A 11a-8.

8.3. –mazlık / -mezlik sıfat-fiil eki Çağataycada –maslık / -meslik şeklindedir. Rİ ‘da –mazlık şekli var: dünyada bilmezlik işdin yok yamân“dünyada bilinmedik işten kötüsü yok” K 23b-11.

8.4. Rİ‘da, Oğuzca –ıcı / -ici; -ucu / -ücü eki, Çağatayca –güçü /- gücü şeklindedir. Bu ekin Oğuzca şekline rastlamadık: ey ibâdet kılğücü sakla edeb“ey ibadet edici edebini koru” A11b-4; ol zekât birgüçü birgey uştâtın” ey zekât verici, ustâdın verecek” KTB24b-4; “ey ol zekât birgüçiler otdın necât “o zekât vericiler cehennem ateşinden kurtulmuşlardır.” KTB24b-5.

9. Rİ‘da yeterlilik fiili Oğuzcada olduğu gibi –a-bil- şeklindedir: alabilür alabilmez muttaķı “ alabilir alabilmez dindar kişi” A 40b-1. Az da olsa –u- bil- şekline de rastlanır: alumaz güç bile“güçle alamaz” K6a-2; tiyübilmez kişi” kişi diyemez, diyemeyen kişi” KTB29b-4.

10. Eserin Söz Varlığı

10.1. Rİ‘da, Eski Türkçe ve Çağatayca kelimelerden örnekler: assıg“ fayda”; K2a-14 ötürür“ geçirir”; A 2b-1 ; yarlıkanmak” buyrulmak,

bağışlanmak” 16a-1”; barısını “hepsini”; A15b-7 “öçür- “söndür-“ A 16b; öküş “çok” KTB36a-4; taşkaru “dışarı”, A16b-4 “öfrül- <evril- A32b-3. ; idiş“kab kacac”; A16b-1 sınılamak “soğuktan donacak hale gelmek” A18a-1 ; uya“kız kardeş”; TTB35-3 ödlek “ögle vakti”; KTB18b-3 köni “doğru”; KTB19b-1 köp “çok”; TTB42 -3 uçmağ “cennet”; A27b-6 “andın añaru “ ondan sonra, ondan bu yana”; A29b-5 “otluğ “ateşli”, TTB68-2 yazuk“ günah.” KTB37a-2

Rİ ‘da “kılmak” kelimesi yardımcı fiil olarak farklı çekimleriyle 163 kez kullanılırken, “etmek/ itmek” 23; “eylemek” kelimesi de 30 kez kullanılıyor.

kıbleğa yüzün koymak“kıbleye yüzünü dönmek” KTB18a-5; hac getürmek“ hacca gitmek” A32a-1; beş yaşayur” beş yaşında”A35b-1 ;” düpdüzi “dümdüz” KTBb-1. ; koydı boyun ” boyun eğdi” K6a-11; kıyatar ol- KTB11a-2 ; kur bağladım A 35b-3; üç yolu “üç defa”, TTB57-2; orı turıp“ayağa kalkıp” A39b-1; özeg “şahdamarı”A 41a- 5; kırbani kılmakı “kırbani kesmeyi” A43a-1 ; el sunmayın “el atmadan” KTB 36a-1; kılağ tutğıl muña “buna kulak ver” A 49a-6.

11. Oğuzcadan farklı ya pıdaki anlatımlar: kimleri hûr ğılman bağışladı “Kimileri(ne) hûri (veya)delikanlı bağışladı K 2a-1; cümle ni sırrını aškâr bilgen ol “Cümle(nin) sırrını açıkça bilen O’dur.” K2a-3

12. Sonuç

Revnaku’l-İslâm, “olga –bolga”ayrılığı açısından “bolga” yönündedir. RI’nın iki elyazması ve iki tıpkıbasımından oluşturduğumuz karşılaştırmalı metninde, “bol-“ şekli 255; “ol-“ fiili 71 kez geçiyor. Eserde, b-ve v-ile başlayan diğer kelimelerde de b-‘li şekiller ağırlıktadır: RI’da, “bar-“ 17, “var-“ 3; “bir-“ 39; “ver-“ 16; “bar” 21, “var” 5 kez geçer.

Fonetik özellikler, hem Çağatayca hem Oğuzca olmak üzere karışık hâldedir: Ek başındaki ğ-/ g- sesleri çoklukla erimemiştir. Kelime ve ek sonlarındaki -ğ/ -g sesleri de ağırlıklı olarak korunmuştur. Zamir “n”si de bazı örneklerde Çağataycadaki gibi düşüp erimiş, bazı örneklerde de Oğuzcanın etkisiyle korunmuştur.

Zarf-fiillerin fiil çekiminde kullanılışları Çağatayca bir özellik olarak yaygındır. Bunlar farklı kullanımlarıyla fiil çekimine bir zenginlik katmışlardır.

Rİ ‘da, Çağataycanın zarf-fiillerinin, şiirde kullanılan olumsuz şekilleri yer almıştır.

Gelecek zaman ekinde hem Oğuzca hem Çağatayca kip ekleri eşit sayılabilecek miktarda kullanılmışlardır.

Rİ’daki karışık dilliğin öteki sebebi de eserin çok yaygın bir sahada okunmuş olmasıdır, denebilir.

Kısaltmalar

A Aşkabat nüshası

DS Derleme Sözlüğü

K.Kazan nüshası

KTB Kazan nüshası tıpkıbasım
TKAE Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTB Taşkent nüshası tıpkıbasım
Rİ Revnaku'l-İslâm

KAYNAKLAR

1. ARAT, Reşit Rahmeti (1987) “Anadolu Yazı Dilinin Tarihî İnkişâfına Dâir” Makaleler C.I TKAE Yayını (Hazırlayan: O.F. Sertkaya) . Ankara.
2. AŞIROV, Annagurban; Amansariyev, Bekdurdu(1991): Revnaku'l-İslâm, Aşkabat-“Miras” KK.
3. CAFEROĞLU, Ahmet (1974): Türk Dili Tarihi I-II, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1072, 2. baskı. İstanbul .1974.
4. CİN, Ali (2010) “ Karışık Dilli Eserlerden Ali'nin Yûsuf ve Züleyhâ Hikâyesi”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literture and History of Turkish or Turkic Volume 5/ 1 Winter.
5. DEMİR; Mehmet (2012) “Müşterek Orta Asya Türkçesinin Karışık Dilli Eserlerinden Revnaku'l-İslâm'ın Dil Özellikleri” C.B.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Doç. Dr. Mustafa Aksoy Armağanı, C.10.S.1. Manisa.
6. Derleme Sözlüğü (1978), Türk Dil Kurumu Yayınları 211/10, Ankara.
- 7.ECKMANN,Janos (1998) “Harezmi Türkçesi” Tarihî Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.,3.baskı, Ankara.
8. ECKMANN, Janos (2009): Çağatayca El Kitabı (Çeviren: Günay Karaağaç) Kesit Yayınları No: 16. İstanbul.
- 9.ERCİLASUN, Ahmet Bican (1996) “ Batı Türkçesinin Doğuşu” Uluslararası Türk Dili Kongresi,1988,TDK Yayını. Ankara.
10. ERCİLASUN, Ahmet Bican (2011): Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yayınları: NO: 603. İstanbul.
11. GELDİ, Nazarov (1980): Türk Dili Golyazmalar Kataloğı, İlim Neşriyatı, Türkmenistan BA, Aşkabat.
- 12.GÜLSEVİN, Güner (2010): “ Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım” ,Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literture and History of Turkish or Turkic Volume 5/ 1 Winter
13. HOFMANN, H.F. (1969): Turkish Litarature A Bio- Bibliog rafiel, Survery Section III, Part I, Authors.
14. KORKMAZ, Zeynep (1992):Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yayınları : 575. Ankara.
15. KORKMAZ, Zeynep (1969) Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları, A.Ü. DTCF Yayınları, 2. Baskı. Ankara.
16. KORKMAZ, Zeynep (1972) “ Divan-ı Lügat-it- Türk ve Oğuzca”, Türk Dili Dergisi, Divan-ı Lügat-it-Türk Özel Sayısı, TDK Yayınları. Ankara.

17. KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad (1988): “Çağatay Edebiyatı” maddesi, İslâm Ansiklopedisi, C.III. 271-323.İstanbul.

18. YÜCEL, Bilal (2004) “Kadı Burhaneddin Divanındaki “olga-bolga” Özellikleri Dolayısıyla” Türk Dili Edebiyatı Makaleleri, S.4,Sivas.

19. TOGAN, Zeki Velidi (1999): Hatıralar-Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Milli Varlık ve Kültürel Mücadeleleri. Ankara Diyanet Vakfı Yayınları: 298.Ankara.